

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Тулупова К. В. Интертекстуальность как особое свойство публицистического дискурса / К. В. Тулупова // Журналист. Социальные коммуникации. – 2011. – № 2. – С. 36–43.
8. Тяпкіна Н. І. Интертекстуальність телевізійного дискурсу / Н. І. Тяпкіна // Наукові записки Інституту журналістики. – 2011. – Том 42. – С. 6–8.
9. Фенько Н. Интертекст авторської колонки та читацьке коло: редакторський аспект / Н. Фенько // Діалог: Медіа-студії : збірник наукових праць. – Одеса : «Астропринт», 2010. – Вип. 11. – С. 118–129.

Olena Tsapok

Intertextuality headlines from Cherkasy publications

Article is devoted to the category of intertextuality in journalistic publication, particularly in the headlines rolled it. Description is given forms of display of connections of intertextuality are in heading, namely quote, reminiscence and allusions, their informative donors are certain.

Key words: intertextuality, quotation, reminiscence, allusion.

Ірина Ніколаєнко

ФУНКЦІЇ СУРЖИКІЗМІВ У РОМАНІ СЕРГІЯ ЖАДАНА „Ворошиловград”

У статті розглянуто й визначено функції позанормативних елементів, зокрема суржикізмів, у романі С. Жадана „Ворошиловград”. З’ясовано, що використання суржикових слів допомагає авторові реально відтворити події та явища, зображені у творі, а також передати мовлення персонажів.

Ключові слова: суржикізм, суржикове слово, індивідуальний стиль, стилістична функція, мовний засіб, розмовна лексика.

Проблема вивчення суржикізмів у мовній структурі художнього твору, а також лінгвістичної сутності суржику на сьогодні є недостатньо розв’язаною, незважаючи на праці провідних лінгвістів, літературознавців.

С. Я. Єрмоленко зауважує, що „природний стан існування національної мови передбачає розрізнення розмовної кодифікованої і розмовної некодифікованої мови. Коли розмовна некодифікована мова набуває масового поширення і використовується без будь-яких стилістичних настанов як спонтанна розмовна мова, її оцінюють як суржик” [4, с. 65].

Л. О. Ставицька, аналізуючи термінологічно-поняттєву парадигму терміна *суржик*, відзначає його семантичну та поняттєву дифузність, що зумовлено образною мотивацією терміна й переважанням пейоративної оцінки над чіткою визначеністю слова-поняття. Дослідниця розглядає кілька аспектів, що охоплюють цю парадигму, і досить докладно аналізує погляди мовознавців на проблему суржику, наголошуючи, що сучасна мовознавча практика надає перевагу нейтральній, семантично недиференційованій словосполучі *суржикове слово* [10, с. 273; 11, с. 59], хоча термін *суржик* також самодостатня термінолексема [10, с. 274].

Явища українсько-російської мовної взаємодії в історії художньої прози розглядає С. П. Бирик у монографії „Оповідність в українській художній прозі” (2010 р.). Авторка звертає увагу на різне термінологічне позначення в лінгвістиці поняття „російський мовний елемент в українській художній оповіді” – *гібридний неологізм, суржик, суржикове слово, макаронічне мовлення, росіянізм* тощо – і зауважує, що „природу цього явища найточніше передають терміни *суржикове слово*, тобто фонетично й графічно немодифікована чи модифікована до української вимови лексична одиниця-росіянізм”, та *суржик* як сукупність просторічних мовних одиниць, використовуваних з метою мовної та соціальної типізації персонажа [2, с. 137]. Функціонально-стилістичний статус суржикових одиниць, на думку С. П. Бирик, – явище конкретно-історичне, змінюване й нетотожне в періоди розвитку художньої оповідної норми.

У дослідженні С. С. Нередкової про українське мовлення мешканців Луганська (колишня назва Ворошиловград – І. О.) проаналізовано склад лексики луганчан, зокрема відзначено активне функціонування суржикових утворень: російських форм, адаптованих під українські; гібридних форм, які поєднують норми української й російської мов одночасно; деформованих форм [7, с. 14]. На думку дослідниці, „для східного міста існування суржикових ... форм в умовах українсько-російської, російсько-української двомовності з кількісною перевагою носіїв російської мови” є цілком зрозумілим і закономірним. Наявність суржикових форм засвідчує стійкість українськомовного елемента, який остаточно не зникає під впливом російської мови [6, с. 99].

В. Д. Радчук зауважує, що як би негативно не оцінювали явище суржику та зрікалися його в анкетах і статистиці, суржиком спілкується значна частина населення України – „мільйони співгромадян” [8, с. 124]. В. Р. Товстенко серед характерних особливостей українського просторіччя називає „суржик” (в основному українсько-російський) як поки що органічну рису, причому не тільки в містах [12, с. 17].

Аналізуючи лексику української постмодерної прози, С. А. Бузько доходить висновку, що відмітною рисою „стилістичного використання нелітературної лексики в постмодерністських текстах є поєднання в межах висловлювання різних її типів – соціальних діалектизмів, розмовно-просторічних лексем зі зниженими конотаціями та суржикових елементів, що свідчить про зближення різних соціальних різновидів мови” [3, с. 10].

Суржикізми письменники використовують у мові художньої літератури передовсім для стилізації, мовленнєвої характеристики персонажів, створення комічного або іронічного ефекту, змалювання місцевого колориту тощо. Суржикові слова ми фіксуємо вже у творах І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, М. П. Старицького та ін., де персонажі вживають комічно-макаронічну суміш української мови з російською, а іноді й зі

старослов'янською (наприклад, мова Возного в п'єсі „Наталка Полтавка” І. П. Котляревського) для створення пародійного ефекту або як засіб мовної типізації.

Дещо іншу функцію мають суржикізми в прозі А. П. Свидницького, І. С. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та ін.: це засоби типізації образу духівництва, гумористичного зображення при створенні каламбурної ситуації застосування елементів церковнослов'янського письма в побутовій сфері; для опосередкованої характеристики персонажів тощо [2, с. 141]. У другій половині ХХ ст. у творах про життя в Східній Україні провідною ознакою мовною реалізму стає насиченість текстів росіянізмами (наприклад, мова харків'ян-інтелігентів у Миколи Хвильового, мова міського населення у Гр. Тютюнника) [Там само, с. 142].

Серед сучасних українських митців, хто використовує суржикізми як стилістично значущий компонент у своїх творах, назовемо Валерія Шевчука, Ірену Карпу, Богдана Жолдака, Сергія Жадана та ін.

Слушним, на наш погляд, є зауваження Л. О. Ставицької про мову прози 90-х років ХХ ст.: „Важлива ознака українського просторіччя, російсько-український суржик, теж посідає визначне місце у мовностилістичній організації тексту. Майстри слова, стилізуючи усне розмовне мовлення із елементами суржику, намагаються соціально диференціювати його відповідними лексико-фразеологічними та фонетико-інтонаційними засобами, що є органічними у тій чи іншій конситуації” [2, с. 142–143].

Серед митців Сходу України назовемо Петра Біливоду (Шевченка), який поетично експериментував із суржигом. Використання суржикових слів і словосполучень, з одного боку, вносять відтінок згрубілості в поетичне мовлення автора, а з іншого, – наближають до дійсності, натуралізують.

Аналізуючи мовну ситуацію в Східній Україні, Сергій Жадан зауважив: „Ми в дитинстві говорили суржигом. Але це такий український суржик, тому що коли хтось говорив російською, з нього сміялися. У нас там на півночі Луганської області говорять суржигом, але на українській основі – переважають українські слова з російськими вставками” [13].

Отже, мета нашої розвідки – з'ясувати особливості функціонування суржикових слів та їхню роль у романі Сергія Жадана „Ворошиловград”.

Творчість С. В. Жадана неодноразово була предметом критичних розвідок О. В. Бойченка, Т. І. Гундорової, О. В. Ірванця, В. П. Моренця, М. М. Сулими та ін. Серед останніх літературознавчих досліджень назовемо публікації В. Г. Фоменко, С. А. Негодяєвої, О. В. Романенко та ін., у яких подано концептуальну інтерпретацію прози письменника, визначено жанрово-стильові особливості роману „Ворошиловград”, проаналізовано риси індивідуально-авторського стилю [9] тощо. Особливості мови, зокрема роль суржикових слів у творі, практично не вивчено, хоча дослідники констатують, що розмовна течія мовлення є найсильнішою та найстильнішою ознакою жаданівської прози [14, с. 523]. Цю тезу підтверджують численні діалоги, наявні в романі „Ворошиловград”. Персонажі Сергія Жадана розмовляють українською мовою (хоча, насправді, у реальному житті вони говорять російською) –

письменник намагався за допомогою мовних засобів, зокрема суржикізмів, більш реалістично передати їхнє мовлення, наприклад:

– *Коротше, Григорію Івановичу, – знову вступив фермер із трубою, – **нада шото рішать**, а то кинуться їх шукати, точняк до нас прийдуть* [5, с. 276].

– *Так, **жениціна**, – панк із готовністю потягнувся до Тамари, – телефон давай* [5, с. 272].

– *Подивимось, – неохоче відповів він. – Старий я вже для таких **качелей*** [5, с. 193].

– ***Понімаєш**, Гера, – вони ж дикі. Вони один одному не довіряють* [5, с. 249].

– *Чому ви її (залізничну колію – І. О.) не розберете? – запитав я в одноокого. – **На металолом*** [5, с. 256].

Як бачимо, мова персонажів твору С. Жадана наближена до мовлення жителів маленьких міст сходу України в реальному житті: насичена росіянізмами, сленгізмами й навіть нецензурними лайливими словами. Коли ж читач поринає в описи природи, спогади, роздуми про життя, тобто те, що справді є важливим, автор постає „ніжним ліриком”. Ось як, наприклад, С. Жадан описує небо: „*Небо вночі схоже на чорні поля. Повітря, ніби чорноземи, наповнене рухом і насінням. Безкінечні площини, які розгортаються вгорі, живуть своїм ритмом, своїми законами... З неба витікають дощі, із землі витікають ріки...*” [5, с. 234]. Вражають своєю глибиною філософські роздуми про життя: „*Але так чи інакше – ми рухаємось своїми маршрутами, потрапляючи в невідомі місця, проникаючи за ґаштунки власного досвіду, і всі, кого нам довелося зустріти, лишаються в нашій пам’яті своїми голосами й своїми дотиками*” [5, с. 291].

Отже, мовні засоби в романі С. Жадана „Ворошиловград” контрастують: з одного боку, авторське мовлення позначене зразковими літературними формами, творче світосприйняття митця вловлює найтонші відтінки словесного матеріалу, а з іншого, – письменник для створення мовленнєвого портрета персонажів уживає позанормативні елементи, зокрема суржикізми, про що яскраво свідчать численні діалоги у творі.

У романі фіксуємо значну кількість російських форм особових імен: двоюрідні брати *Боря* і *Льоша*; старшокласниця *Катя*; менеджер *Ніколай Ніколаїч*; *Гєша* Баян; *Сірьожа* Насильник; *Саша* Пітон, *Вася* Отріцало; водій *Сєва*; *Гєра* – головний герой – та його брат *Юрік*; *Толік*, *Шура* та ін.

У звертаннях дійових осіб один до одного письменника зазвичай уживає адаптовані до російської мови форми. Показовим у цьому плані є використання імені *Ольга*: в авторському мовленні функціонує його літературна форма, а в діалогах – скорочені варіанти цього імені:

– *Просто це не моє, **Оль**, розумієш? – я пробував говорити примирливо...*

– *А ти, **Оль**, продала б її, якби це була твоя заправка?* [5, с. 69].

Суржиковим утворенням є своєрідний аналог присвійного прикметника – *Юріка брат* та ін.

Значну частину суржикових слів становлять російські лексеми, адаптовані під українські, наприклад:

– *Просто курили багато, а це ж гроші, ти **понімаєш**?* [5, с. 197].

– *Схоже, ти непоганий хлопець, – сказав перегодом. – **Признаюсь** чесно, я тебе недооцінював* [5, с. 171].

*Сонце вже згасло, **по-любому** слід було починати. Ми почали* [5, с. 127].

– *Я ніч не спав, **поняв**?* (з телефонної розмови Колі та Германа) [5, с. 4].

Уживання фонетичного варіанта питально-відносного займенника **шо** є однією з ознак слобожанських говірок, що відзначав С. П. Бевзенко: „... варіант **шо** переважає в південно-західних діалектах..., хоч знаходимо його в паралельному вжитку в південно-східних (напр., середньонаддніпрянських, степових, **слобожанських**) (виділення наше))” і в поліських...” [1, с. 122].

Ця риса яскраво виражена в мовленні персонажів роману:

– ***Шо** ти робиш? – сказав нареши́ті Сєва фермеру з трубою.*

– *А **шо**? – відповів той, витираючи долоні об шкiряні штани* [5, с. 270];

– *У вас є телефони? – запитав пузатий.*

– *А **шо**? – не зрозумів його Сєва* [5, с. 271].

Отже, серед суржикових форм, зафіксованих у романі „Ворошиловград”, виділяємо такі групи:

– суржикізми, що засвідчують порушення фонетичних норм (унаслідок мовної інтерференції, яка вплинула на фонетику слівформ, засвоєних з російської мови, та на словформи, подібні за звучанням у російській та українській мовах, відбувається заміна звука [е] на [і] (*ріша́ть, порішили*); перехід [і] в [и] (*признаю́сь*));

– порушення морфологічних норм (заміна суфікса **-л** на **-в** при творенні дієслівних синтетичних форм минулого часу чоловічого роду (*поняв*));

– порушення лексичних норм (російські форми, адаптовані під українські, які виникли внаслідок лексичної та фонетичної інтерференції (*осквернення, коротше, шото, нада*)) тощо.

Проаналізувавши позанормативні елементи, зокрема суржикізми, у романі Сергія Жадана, доходимо висновку, що автор використовує суржик з метою реалістичного зображення мовлення персонажів. Так, щоб показати спрощене мислення окремих дійових осіб (місцевих рейдерів-кукурудзяників, панка, комп’ютерника Ніколаїча та ін.) або створити мовленнєвий портрет інших (наприклад, колишнього хулігана та дрібного злочинця, а тепер заправника Кочі чи колишнього футболіста, а нині геніального автомеханіка Шури Травмованого), автор роману насичує діалоги росіянізмами, звичними для жителів сходу України. Мовні партії цих дійових осіб рясніють також просторічними висловами: нейтральними (*ладно*) і такими, що є засобом експресивізації мовлення (*покотитися, завалитися, шарпнутися, увіпертися, випхатися* тощо).

Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз функціонування суржикізмів в інших прозових та поетичних творах Сергія Жадана, з’ясування їхнього значення для формування особливостей ідіостилю письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Бирик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бирик; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К.; Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.
3. Бузько С. А. Лексика української постмодерної прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. А. Бузько. – Д., 2009. – 18 с.
4. Єрмоленко С. Я. Літературна мова – культивована форма національної мови / С. Я. Єрмоленко // Сьогодення українського мовного середовища : зб. наук. пр. / за ред. д. філол. н., проф. Єрмоленко С. Я. і д. п. н., проф. Оникович Г. В. – К. : ІВО АПН України, 2008. – С. 54–67.
5. Жадан С. В. Ворошиловград : роман / С. В. Жадан. – Х. : Фоліо, 2011. – 442 с.
6. Нередкова С. С. Мовний суржик як вид трансформації форм слів у мовленні луганців / С. С. Нередкова // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 3(24). – Ч. I. – С. 93–100.
7. Нередкова С. С. Українське мовлення соціуму Луганська : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. С. Нередкова. – К., 2011. – 20 с.
8. Радчук В. Параметри і взаємодія мов / Віталій Радчук // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 120–158.
9. Романенко О. В. Місто і герой: стильові домінанти та жанрові особливості роману „Ворошиловград” С. Жадана / О. В. Романенко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2011. – № 24. – Ч. II. – С. 36–45.
10. Ставицька Леся. Суржик: термінологічно-поняттєва парадигма / Леся Ставицька // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 271–274.
11. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, комунікація / Леся Ставицька, Володимир Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 31–120.
12. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. Р. Товстенко. – К., 2000. – 22 с.
13. Українська правда життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : life.pravda.com.ua/interview/2008/10/1/8684/
14. Українські літературні школи та групи 60–90-х рр. ХХ ст. : антологія вибраної поезії та есеїстики / упоряд., авт. вступ. слова, біобібліограф. відомості та прим. Василь Ґабор. – Л. : ЛА „Піраміда”, 2009. – С. 526–541.

Irina Nikolaenko

***The functions of mixed Russian-Ukrainian dialect in the novel
„Voroshylivgrad” by Serhiy Zhadan***

The functions of non-normative elements, including mixed Russian-Ukrainian dialects, in the novel „Voroshylivgrad” by S. Zhadan were considered and defined in the article. It was found that the use of such words helps the author to reproduce the events, occurrences and characters’ speeches represented in the work.

Key words: mixed Russian-Ukrainian dialect, individual style, stylistic function, language means, spoken language.